

פרשת ויגש: עליות וירידות

א. ב' דרכים בעבודת ה'

המדרש (בראשית רבה, פרשה צג) מתאר את המפגש בין יוסף ליהודה כמפגש טעון בין שני כוחות הנהגה במציאות הקיימת.

שונה היא דרכו של יוסף מדרכם של יתר אחיו ובראשם יהודה; יוסף מסלסל בשערו, מתחבר לבני השפחות הפחותים מיתר השבטים, הורד למצריים במגמה לזככה ולהכשירה לבוא אחיו, מתמודד עם יצרו ומגרה אותו בעצמו - דברים המבטאים את דרכו בהתמודדות עם המציאות.

לדרכו, התמודדות עם המציאות החומרית, עולם העשייה הגשמי, היא בירידה לעולם זה ובכך לשאוב מתוכו את נקודות הקדושה הקיימים בו, דרך המעלה את המציאות הפחותה ומכניסותה להיכלי הקודש.¹ מסוכנת היא דרך זו ואינה מתאימה לכל אדם, שהרי לצורך התמודדות זו נדרשת ירידה לדרגות פחותות, להתעסק עם עולם החומר, דבר המעמיד בסכנת נפילה את האדם המתעסק עם עולם זה.

מסכנה זו חששו יתר האחים ומיאנו בדרכו של יוסף,² סברו הם שאל לו לאדם לגרות בעצמו את יצרו ולהיכנס למקומות שספק אם יוכל לצאת מהם בשלום, אין לו להתמודד עם הרוע באופן ישיר, אלא דרך ההתמודדות עם הרע והעולם הגשמי היא בהגברת כוח הקדושה בעולם בבחינת 'עשה טוב', וע"י כך יתמעט ממילא החושך.³

¹ ידועים דברי האר"י המבאר את הפסוק (בראשית בראשית מז, יד): "וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת כָּל הַקֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם", שבכך העלה את ניצוצות הקדושה ממקום שפל זה. ראה: **חתם סופר** (פרשת וישב, עמ' רח; עמ' רט; סוף הספר עמ' רסג; תורת משה, פרשת וישב עמ' לא).

² נראה, שזוהי הייתה מחשבתו של יצחק באהבתו את עשיו, אשר ייחד לו יצחק אביו את ההתעסקות בעולם החומר ע"י זיכוכו במפגש עימו, דבר שבא לידי ביטוי באומרו לו (בראשית כז, ג): "וַיַּעַתְהָ שָׂא נָא כְּלִידְךָ וְקִשְׁתְּךָ וְצֹא הֲשֹׁדָה וְצֹדָה לִי צִיד". כלומר, השתמש בכלים הגשמיים במלחמתך נגד הרע ומיגורו, ממילא תוכל אח"כ להביא לי ציד. אולם, עשיו נפל במערכה מסוכנת זו, כדברי רש"י (שם) שאם לא ימצא ציד יביא מן הגזל, ואשר בעת שובו אל יצחק שב עם גיהנום, כדברי רש"י (בראשית כז, לג) **בשם המדרש** (בראשית רבה סז, ב). מנפילות אלו חששו האחים וטענו שיוסף הוא חלק מהבירור שיש לערוך בין האחים כפי שנערכו בירורים אלו אצל אברהם ויצחק. ראה גם: **האר"י** (ספר הליקוטים, פרשת וישב ד"ה ויתנכלו): "דע, כי חשבו אחי יוסף שהוא שיריים לשריים, קליפה מה שנפרדה מאברהם ויצחק בצאת מהם ישמעאל ועשיו, ועדיין לא נטהרו"; כ"כ **הרמ"ע מפאנו** (מאמר מאה קשיטה, סי' צה).

³ ב' דרכים אלו בהתמודדות עם העולם השפל ניתן ללמוד מדברי **שפת אמת** (פרשת מקץ, חנוכה תרנ"ד): "בשם אמו"ז ז"ל שביאר מחלוקת בית שמאי ובית הלל אי מוסיף והולך או פוחת. ואמר, דיש בנר עניין המאיר והשורף והוא לשרוף הפסולת ולהבעיר הפנימיות אש התשוקה אליו יתברך, וב"ש ס"ל כי מקודם צריכין להיות סור מרע וזה פוחת והולך. וב"ה ס"ל העיקר להיות מוסיף והולך ובזה ההתלהבות המאיר בו מטהר גופו ומבער ממילא הפסולת... ולפי"ז אתי שפיר לשון מוסיף והולך פוחת והולך, כי המה באמת ב' דרכים; יש מי שהולך בכוח הפחיתות של הכנעת הגוף ויש מי שהולך ע"י תוספות אור הנפש והפנימיות וזה אחד המרבה ואחד הממעט. והם ב' בחינות הלל והודאה, כמו"ש במקום אחר מזה".

ב. ירידה לצורך גבוה

ביטוי למחלוקת זו ניתן לראות במחלוקת יוסף ואחיו בשאלה האם היה להם דין בן נח או דין ישראל:⁴ האחים סברו שגם בעת הזאת יש להם דין ישראל, שם המורה על מעלת ישראל והיבדלותם מעם העמים.

לעומתם סבר יוסף שדין בן נח להם, דבר המתבטא בשם יעקב: "וַיֵּדֹ אֶחָזֶת בְּעֶקֶב עֶשָׂו",⁵ ביכולת לרומם את המציאות הפחותה, לאחוזו 'בעקב עשיו' בכניסה אל עולם החומר ולמשוך אותו אל על לדרגת ישראל.⁶

ואכן, לאחר שנודע ליעקב שיוסף חי במצריים נאמר: "וַיִּתְחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם"⁷ - 'רוח יעקב' ולא 'רוח ישראל', מחמת שחיותו של יוסף במצריים במקומות השפלים, מורה על החייאת שם יעקב בהעלאת המציאות הפחותה אל על.⁸

אולם, יעקב לא מסתפק בדיעה זו בלבד, חושש הוא שמא יוסף ישאר בדרגת 'יעקב', יפול אל תוככי החומר ולא יתקדם ויעלה אל דרגת 'ישראל'. לכן מיד נאמר: "וַיֹּאמֶר יִשְׂרָאֵל רַב עוֹד יוֹסֵף בְּנִי חֵי אֲלֶכָה וְאֶרְאֶנּוּ בְּטָרִם אָמוֹת",⁹ בחינת 'ישראל' יורדת למצריים בכדי לפקח על עניין זה. כמו"כ, שולח יעקב את יהודה, בעל הגישה המורה על שם ישראל בהעצמת האור: "וְאֵת יְהוּדָה שְׁלַח לִפְנֵי אֵל יוֹסֵף לְהוֹרֹת לִפְנֵי גִשְׁנָה",¹⁰ לנסות ליצור איחוד בין שתי מגמות אלו.

אך מיד אח"כ ניתן לראות שוב את הקיטוב בין יוסף לחששו של אביו: כשיעקב נפגש עם יוסף, קורא זה הראשון קריאת-שמע¹¹ לעומת יוסף שאינו קורא. טעמו של דבר הוא, יוסף רואה את האלוקים במציאות החומרית הפחותה: "וַיִּהְיֶה ה' אֶת יוֹסֵף וַיְהִי אִישׁ מַצְלִיחַ... וַיֵּרָא אֲדֹנָיו כִּי ה' אִתּוֹ וְכָל אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה ה' מַצְלִיחַ בְּיָדוֹ".¹² באופן כזה, יוסף אינו זקוק לקדש את המציאות באופן חיצוני ע"י הגברת הטוב, שהרי כבר במקומות האפלים רואה הוא את האור האלוקי, לכן לא נזקק במציאות החומרית לומר קריאת שמע ובכך להרבות אור אלוקי.

במגמה זו כולל יוסף את שני השמות, יעקב וישראל, נזקק הוא ליעקב כדי להעלותו לשם ישראל, רק מכוח הירידה המבוטאת בשם יעקב יש יכולת לאחוז 'בעקב עשיו' ולהעלותו לשם ישראל.

ואכן, בכל דור ישנם צדיקים אשר גם בגלות מריחים הם את גודל הגאולה, כרבי עקיבא אשר בזמן בו כולם בוכים היה הוא מצחק.¹³ דווקא בשיאו של החורבן, בזמן בו חושך שורר בעולם ושולטת החומריות רואה רבי עקיבא את האור האלוקי במציאות, חושף הוא את הטוב מן הרע.

זהו רבי עקיבא בן יוסף, שהיה משורש נשמתו של יוסף הצדיק.¹⁴

⁴ להרחבה ראה: פרשת דרכים (דרך האתרים, דרוש ראשון).

⁵ בראשית (כה, כו).

⁶ על השייכות של יוסף לשם יעקב, ראה חתם סופר (ויגש, בסוף הספר, עמ' רס"ד ד"ה ולקחתם), והוסיף לבאר בכך את הנאמר (בראשית מד, כח): "וַיֵּצֵא הָאֱלֹהִים מֵאֶתְיִי, שבהילקח ממנו יוסף, כביכול נחסר שמו של יעקב.

⁷ בראשית (מה, כז).

⁸ חתם סופר (ויגש, עמ' רכז ד"ה ותחיל).

⁹ בראשית (מה, כח).

¹⁰ בראשית (מו, כח).

¹¹ רש"י (בראשית מו, כט ד"ה ויבד).

¹² בראשית (לט, ב-ג).

¹³ בבלי מכות (כד ע"ב).

¹⁴ שער הגלגולים (הקדמה אות לו).

ג. ההכנה כחלק מהמטרה

פן נוסף לדרכו השונה של יוסף מזו של אחיו ניתן לראות מהדברים הבאים:

לדבריו: "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָחָיו גִּשּׁוּ נָא אֵלַי וַיִּגְשׁוּ"¹⁵, ומפרש רש"י: "הראה להם שהוא מהול".

מדוע הוצרכו האחים לראייה זו שמהול הוא, הרי אמר להם מכבר (פס' ג) שהוא יוסף? ועוד, מה הראייה בכך שמהול הוא, הרי כל אנשי מצריים נימולים המה כמצוות יוסף¹⁶.

הביאור הוא לאור האמור בהגדה של פסח בפיוט 'אחד מי יודע': "ח' ימי מילה". יש לעמוד על שוני ימי המילה משאר הדברים האמורים בפיוט זה, כאשר כל הדברים המנויים בפיוט מעידים על כללות המספר, כגון 'ד' אימהות', אכן יש 'ד' אימהות, אך אין 'ח' ימי מילה, המילה היא ביום השמיני וכל אשר קדם ליום השמיני אינו בכלל ימי המילה.

הביאור הוא בשני החלקים המרכיבים את ברית המילה; חיתוך הערלה והפריעה, המורים על בחינת סור מרע המתבטא בהסרת הערלה ועשה טוב המתבטא במעשה הפריעה.¹⁷

בימים הקודמים למילה האדם ערל ונדרש ממנו להסיר ערלות זו ע"י חיתוך הערלה, כאשר לאחריה נעשית הפריעה וחשיפת הקדושה. לא יכולה לבוא ולהיכנס הקדושה באדם ע"י הפריעה טרם חיתוך הערלה והסרת הסיגים, דבר המורה על הימים שלפני המילה כימים המכונים ומביאים את המטרה של הכנסת הקדושה ע"י הפריעה. אלו הם 'ח' ימי מילה', גם הימים שלפני ברית המילה בהם האדם ערל, הכרחיים המה להגעה אל המטרה.¹⁸

זו הייתה כוונת יוסף שהראה להם שהוא מהול - הורה להם בכך את דרכו, הדרך אל תכלית הקדושה עוברת היא בהתמודדות ישירה עם הרע, הקדושה שנכנסת במילה מורכבת לא רק מהיום השמיני אלא גם מהימים שקדמו.

לכן, על-אף שכל מצריים היו נימולים מ"מ שונה הייתה מילתו של יוסף שיש בה לא רק הסרה ומיגור הרע, המורה על דרכו בהטיית והכנסת האמצעים אל תכלית הקדושה, לעומת הגויים אשר גם כשהם נימולים הם בבחינת ערלים¹⁹ מחמת שאף כי עשו מעשה מילה מ"מ לא חשפו וגילו את היסוד הטוב. דרך זו התבטאה גם בדבריו: "הָבֵא אֶת הָאֲנָשִׁים הַבְּיָתָה וְטַבַּח טָבַח וְהָכֵן"²⁰ - יש בה בהכנה חלק מהמטרה, לא ניתן להגיע אל תכלית הקדושה והטוב ללא מעבר דרך הרע המהווה הכנה ותשתית אל עשיית הטוב.

¹⁵ בראשית (מה, ד).

¹⁶ רש"י (בראשית מא, נה).

¹⁷ בית הלוי (פרשת לך-לך).

¹⁸ ראה: רש"י הירש (המצוות כסמלים, עמ' 63 והילך).

¹⁹ משנה נדרים (פ"ג מ"א).

²⁰ בראשית (מג, טז). ראה בדברי המדרש (במדבר רבה פרשה יד): "וטבוח טבח והכן - אמר רבי יוחנן, ערב שבת הייתה, ואין הכן אלא לשבת שנאמר והיה ביום השישי והכינו". הרי שיש כאן הכנה מיום החול ליום השבת הקדושה, ונחשב גם הכנה זו לקדושה. מטרתו של יוסף בכך היא להורות לאחיו את דרכו, כדברי הגרי"מ חרל"פ (מי מרום, בראשית עמ' רסו): "שרצה יוסף שיטעמו מאותו הטעם... והוא ע"י שיבינו שכל ההוויה כולה והתחוללותה אינם אלא הכנה לנועם ההוא".

ד. שני שמות

יוסף שקידש שם שמים בסתר הוסיפו עליו אות אחת משמו של הקב"ה, יהודה שקידש שם שמים בפרהסיא נקרא כולו על שמו של הקב"ה.²¹

בשמו של יוסף נוספה אות אחת משמו של הקב"ה, אות ה', אות המורה על בריאת העולם, שנאמר "כי ביה ה' צור עולמים",²² וכביאור המהר"ל (נר מצווה, עמ' ט ד"ה ועוד יש לך לדעת), שאות זו מורה על הנהגת הקב"ה את העולם ושליטתו על כל רבדי החיים. זו דרכו של יוסף, לקדש שם ה' במקומות הנמוכים, בעולם החומרי ובתוכו לקרוא בשם ה', כדברי רבינו בחיי (בראשית מא, טז) המציין את הזכרת יוסף בעומדו לפני פרעה את שם 'אלוקים', שם המורה שהקב"ה פועל הוא בכל המציאות, גם במציאות השפלה והטמאה.

לעומתו, שמו של יהודה נגזר כולו משמו של הקב"ה, מחמת דרכו שבה בחר לגלות את הקדושה בשיאה ע"י "עם לבדד ישכון" ללא התערבות עם הרע והעלאתו אלא תוספת הקדושה וממילא ישמעו רחוקים ויבאו.

ה. שני משיחים

ביטוי לב' דרכים אלו ניתן לראות מהתהוותם של שני המשיחים - משיח בן דוד ומשיח בן יוסף. משיח בן דוד נולד ע"י מעשה יהודה ותמר, ואילו משיח בן יוסף התהווה בניסיונו של יוסף עם אשת פוטיפר. שני ניסיונות אלו הם דרכים שונות ביחס אל עולם החומר וההתמודדות עימו. יוסף ממשיך את גישתו ביחס להתמודדות עם עולם החומר, מגרה את יצרו בעצמו, יורד אל שפלות העולם הזה, דבר המעמיד אותו בניסיון קשה מול אשת פוטיפר. לעומתו, הניסיון של יהודה עם תמר נעשה בלא יודעין, כדברי המדרש (בראשית רבה, פרשה פה):

אמר רבי יוחנן, ביקש לעבור וזימן לו הקב"ה מלאך שהוא ממונה על התאוה.
אמר לו, יהודה היכן אתה הולך, מהיכן מלכים עומדים, מהיכן גדולים עומדים.
ויט אליה אל הדרך, בעל כורחו שלא בטובתו.

יהודה לא מסוגל להתמודד עם עולם החומר בירידתו אליו להעלותו ולזככו, בדרך זו מובטחת לו נפילה המסכנת אותו, אך לצורך יצירת המשיח והעמדת המלכות יש צורך בזיכון המציאות החומרית בירידה אליה, וזה נעשה בעל-כורחו של יהודה, מחוסר יכולת התמודדות כזו. מצב כזה מורה על היבדלותו של יהודה מעולם החומר, נשמר הוא ממנו ואינו מתקרב אליו מחשש הנפילה, דרכו היא בהגברת האור האלוקי וממילא יתמעט החושך מאליו. אלו הם שני המשיחים - משיח בן דוד המגביר את האור האלוקי בעולם, ומשיח בן יוסף המכשיר את דרכו של משיח בן דוד, דבר שהתבטא בירידת יוסף למצריים טרם בוא אחיו, כדי לרדת אל המציאות החומרית, לזככה ולהכשיר את הדרך לפתיחת בית ההוראה של יהודה.²³

²¹ סוטה (לו ע"ב).

²² מדרש (בראשית רבה י, ב).

²³ רש"י (בראשית מו, כח).

1. יהושע וכלב

ב' דרכים אלו מחלחלות גם אל דור ההמשך, יהושע וכלב מן המרגלים את הארץ, כאשר לראשון נוספה אות אחת משמו של הקב"ה, האות ה',²⁴ ואילו כלב לא הוצרך לכך כלל. ההבדל ביניהם נובע מכך שיהושע מצאצאיו של יוסף ממשיך את דרכו בכיבוש העולם וקידושו, מתמודד הוא עם העולם החומרי המתגלגל לפתחו, אינו מתפלל מיד בראותו שהמציאות מחמיצה לו פנים, תפילה המראה על אפיסת הכוחות האישיים וחוסר יכולת ההתמודדות ומסירתה לשמים. לעומתו, כלב משבט יהודה, ממאן במציאות הנראית לו כסותרת ומאכזבת, פונה הוא להקב"ה בתפילה ולא פועל במציאות לשנותה אלא משליך עצמו על בוראו, דבר המורה על ניתוקו מהעולם החומרי המכריחו להתמודד עימו.²⁵

2. משכן ומקדש

ביטוי לדרכים אלו ניתן לראות בהבדל בין המשכן בשילה, מקום נחלת יוסף, לבין המקדש בחלקו של יהודה:²⁶ המשכן מקום ארעי, היטלטל עם ישראל במסעות, קידש כל מקום בו היה,²⁷ לעומת המקדש הקבוע²⁸ והמבוצר.

כמו"כ, במשכן שילה נאכלים הקדשים בלי מחיצות עד כל מקום שראו את ירושלים, דבר הנלמד מהנאמר ביוסף: "בן פֶּרֶת יוֹסֵף בֶּן פֶּרֶת עָלֵי עֵין בְּנוֹת צֶעֶדָה עָלֵי שׁוֹר",²⁹ דבר המורה על דרכו בהשפעת קדושת ישראל אל כל העמים לעין כל, השפע היורד מירושלים עד מקום המשכן, באכילת הקדשים כלפי חוץ בקידוש העולם החיצוני. לעומת זאת, אכילת קדשים במקדש נעשתה במחיצות סגורות כלפי פנים, במקום הקודש הקבוע והמבוצר המנותק מעיני העולם, כדרכו של יהודה.³⁰

²⁴ רש"י (במדבר יג, טז)

²⁵ עניין זה קשור הוא בהכרח לימי החנוכה: החשמונאים היוו את האיחוד בין ב' כוחות אלו; הם פעלו ונלחמו, אך כאשר הגיעו אל המקדש פנימה פנו להקב"ה בהשלכת המציאות אליו והיוושו ע"י נס. דרך זו מכירה היא במציאות שיש לו לאדם לפעול ככל שניתן בה, אך מותירה היא גם מקום לנס מאת הקב"ה. ועי' כע"ז בדברי שפת אמת (חנוכה תרמה ד"ה שמעתי מפי מו"ז, עמ' 243), וז"ל: "שמעתי מפי מו"ז ז"ל, בהלל והודאה היה בחינת יוסף ויהודה. דהנה כתיב רוממות אל בגרונם וחרב פיפיות בידם. ויתכן שזה רומז ליהודה שהוא בחינת הודאה ונעים זמירות ישראל. וחרב הוא יוסף חגור חרבך על ירך. וכתיב חרב נוקמת נקם ברית. וכתיב בחרבי ובקשתי. והוא ב' הכוחות, של יוסף שנקרא חרב ויהודה שנקרא קשת. כדאיתא בקשתי זו בקשה... והחילוק שבין חרב לקשת, כי חרב הוא מלחמה פנים בפנים והוא הצדיקים הגדולים שיש להם כוח להלחם. אבל נמצא מי שאין לו כוח הזה כדאיתא במדרש אין בי כוח להלחם אלא אומר שירה והם נופלים, וזהו נקרא קשת שהורג בעורף, כמו"ש ללמד לבני יהודה קשת כו' ידך בעורף אויבך".

²⁶ שמועות רא"ה (וישב עמ' פג-פד); מי מרום (בראשית עמ' רצב-רצג; שם עמ' שכב-שכג).

²⁷ משך חכמה (במדבר ז, א).

²⁸ זבחים (ק"ט ע"א): "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה, אל המנוחה - זו שילה, נחלה - זו ירושלים".

²⁹ בראשית (מט, כב).

³⁰ ראה: פרי צדיק (בראשית, פרשת מקץ אות ו, צד ע"א).